

Karamanlı Bir Rum'un, Evangelinos'un Gözünden Tanzimat Sonrasında Osmanlı'da Müslüm-Gayrimüslim İlişkisi

*Muslim – Non-muslim Relationships in the Post-Tanzimat Era from a
Perspective of Evangelinos, a Karamanlis Rum*

Feyza Betül Aydın*

Öz

Tanzimat sonrası Osmanlı edebiyatında görmeye başladığımız roman türünün ilk örneklerinden birisi olan Evangelinos Misailidis'in Rum alfabesiyle Türkçe –Karamanlıca- yazmış olduğu *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş* isimli romanı, edebiyat tarihimizde önemli bir yere sahiptir. Türkçe konuşan Anadolu Rumlarından, "Karamanlılar"dan olan Misailidis, cemaati arasında tanınan ve çıkarmış olduğu Anatoli gazetesi ile yapmış olduğu çeviriler, yazdığı eserler ve kurduğu yayıneviyle Karamanlı yazınının gelişmesinde de etkili ve önemli bir şahsiyettir. Misailidis'in Tanzimat sonrası Osmanlı yazarlarında görmeye ve okumaya alışık olduğumuz: Tanzimat sonrası toplumda gözlemlenen ya da en azından gözlemlenmesi beklenen değişimler, batılılaşmanın getirdiği endişeler gibi konuları kalem aldığını gördüğümüz romanı *Temaşa-i Dünya Cefakâr u Cefakeş*, Karamanlı bir Rum olan yazarın gözünden Tanzimat öncesi ve sonrası Osmanlı toplumsal hayatını ve müslim-gayrimüslim ilişkilerinin incelenmesini açısından oldukça önemli bir kaynaktır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Osmanlı, Karamanlı, Misailidis, Temaşa-i Dünya

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı (fyzbetul@gmail.com)

Abstract

The novel of Evangelinos Misailidis with the name *Temaşa-i Dünya Cefakâr u Cefakeş*, which is one of the first example of novels that we started to see in the Ottoman literature after the Tanzimat, is written in Turkish with a Greek alphabet -Karamanlidka- has an important place in our literary history. Misailidis with his the translations and Karamanli newspaper *Anatoli* journal published by him which he has known with this services is an influential and important figure in the development of the Karamanlidka literature for the Turkish-speaking Anatolian Rum, community “Karamanlılar”.

Misailidis' novel *Temaşa-i Dünya*, which we see he writes about same topics that we accustomed to seeing and reading in the Ottoman writers after the Tanzimat novel: changes in the society after the Tanzimat, or at least the changes expected to be observed in the society after the Tanzimat, the worries brought by the Westernization, etc., is one of the most important literary product in terms of examining Ottoman social life and Muslim-non-Muslim relations before and after the Tanzimat from a perspective of a non-muslim Ottoman subject.

Keywords: Tanzimat, Ottoman, Karamanli, Misailidis, Temaşa-i Dünya

Giriş

Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı toplumunda yol açtığı değişimlerle ilgili yapılmış çalışmalar¹ arasında, gayrimüslim tebaanın bu değişimi nasıl gördükleri/algıladıkları, onlar hakkında ne düşündüklerini ortaya koymaya yönelik edebi bir eseri, özellikle de gayrimüslim bir müellifin eserini merkeze alarak yapılmış herhangi bir çalışma yoktur². Bu makalede, Kulalı bir Karamanlı³ olan

1 Bu türden çalışmalara örnek olmak üzere bkz. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Tanzimat'ta İçtimaî Hayat", *Tanzimat II*, İstanbul 1999, s. 619-659; Dilaver Cebeci, *Sosyolojik Açından Tanzimat Dönemi İstanbul'unda Türk Aile Hayatı Üzerine Bir Değerlendirme*, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (doktora tezi) İstanbul 1989; Said Orhan, *Türk ve Osmanlı Toplumunu Değişiminde Tanzimat ve Batılılaşma*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yüksek lisans tezi), İstanbul 1996; Hacer Doğan, *Tanzimat Dönemi (1839-1876) Osmanlı Toplumunda Kadının Sosyal Değişimi*, Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yüksek lisans tezi), Sakarya 1999; Fatih Özdemir, *Tanzimat'ın Etkileri ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni ve Kürt Çatışmalarının Kökenleri (1839-1876)*, Ortadoğu Teknik Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yüksek lisans tezi), Ankara 2006; Gökhan Hakkı Akdemir, *Türk Toplumunun Eğitim ve Anlayışına Tanzimat'ın Getirdiği Yenilikler*, Yeditepe Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü (yüksek lisans tezi), İstanbul 2008; Tuba Demirci, *Body, Disease and Late Ottoman Literature: Debates of Ottoman Muslim Family in the Tanzimat Period (1839-1908)*, Bilken Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, (doktora tezi), Ankara 2008; Mehmet Aktel, "Tanzimat Fermanının Toplumsal Yansıması", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sayı: 3 (güz/1989), s. 177-184. Ayşe Özdemir Kızılhan, "Tanzimat Sonrası Osmanlıda İhtida Olaylarına Gayrimüslimlerin Tepkisi: İşkence ve Zulümler", *Tarihi Olaylar*, sayı:13, 2012, s. 35-51; Muammer Göçmen, "Osmanlı İstatistiklerine Göre Tanzimat Sonrasında Isparta'da Sosyal ve İktisadi Yapı Çözümlemeleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sayı: 4, s. 159-171.

2 Bu konuyla ilgili olarak Selin Tunçboyacı'nın "Akabe Hikâyesi, Boşboğaz Adem ve Temaşa-i Dünya Romanları çerçevesinde yayınlanmamış doktora tezi" *19. Yüzyıl Osmanlı Modernleşmesi* (2001, Boğaziçi Üniversitesi) adlı yüksek lisans tezini görüyoruz. Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek'in *Romanı* "iki kilise arasında bînamaz' kılmak: Karamanlıca edebi üretim, Evangelinos Misailidis ve bir yeniden yazım örneği olarak Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş, yayınlanmamış doktora tezi" (2014, Boğaziçi Üniversitesi) başlıklı doktora tezinin de en yakın zamanda yayınlanması arzumuzdur.

3 Karamanlılar, Türkçe konuşan, ibadetlerini Türkçe yapan, kullandıkları alfabe Yunan alfabesi ise de bu alfabe ile Türkçe yazan, Kapadokya çevresinden Ankara, Yozgat, Kayseri, Sivas, Adana, Antalya ve Aydın'a uzanan geniş bir bölgede yaşayan, Türk tarihçilerin Türk, Yunan tarihçilerinin Yunan diye

Evangelinos Misailidis'in oldukça hacimli, *Temaşa-i Dünya Cefakâr u Cefakeş'i*⁴ adlı eseri merkeze alınarak, onun üzerinden Tanzimat sonrası Osmanlı toplumunda yaşanan değişim ve dönüşümlerin gayrimüslim bir tâbinin gözünden nasıl algılandığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bir Osmanlı aydını olduğunu söylemekte beis görmediğimiz Evangelinos Misailidis Efendi, özelde Ahmet Mithat Efendi, ama genelde tüm Tanzimat dönemi yazarları gibi, eserleri aracılığıyla okuyucularını eğitmeyi, Batı'nın etkisi karşısında kaçınılmaz olarak gördükleri ahlâkî bozulma, değerlerin kaybolması, gelenekten uzaklaşma tehlikesi gibi konularda onları uyarmayı ve iyiye, doğruya yönlendirmeyi kendisine dert etmiş, endişeli ama umutlu bir Osmanlı'dır. Rum elifbası ile Türkçe yazılan sekiz yüz sayfalık bir

tanımladıkları ama kendilerine sorulduğunda Anadolu Hıristiyanları ya da Türkçe konuşan Anadolu Hıristiyanları olduklarını söyleyen, Osmanlı'nın Hıristiyan Ortodoks tebaasına mensup topluluktur. 1923 mübadelesinde Yunanistan'a gitmek zorunda bırakılmışlardır (detaylı bilgi için *Gerçi Rum İsek de Rumca Bimez Türkçe Söyleriz*, Evangelia Balta, Türkiye İş Bankası Yayınları 2016). Stefo Benlisoy, *Bir Namus Meselesi* (Mahmut Yesari, İstos 2016) kitabına yazmış olduğu "Yitip Gitmiş Bir Dünya: Türkdil Anadolulu Ortodokslar" başlıklı giriş yazısında "Karamanlı" tabiri ile ilgili olarak şunları söylüyor: "Bilindiği gibi 'Karamanlı' tabiri, mübadeleyle Anadolu'yu terk etmek zorunda bırakılan Türkçe konulan Ortodoks ahaliyi tanımlamakta günümüzde yaygın olarak kullanılıyor. Oysa 'Karamanlı' tabiri, 19. Yüzyılda, başta İstanbul olmak üzere kent merkezlerinden Anadolu Ortodokslarını aşağılamak, onların aşağı sınıfsal pozisyonları ve taşralılıklarının getirdiği kültürel ve eğitsel yetersizliklerini, 'kabalıklarını' ve adab-ı muaşeret yoksunluklarını vurgulamak için kullanılan aşağılayıcı bir terimdi. ... 'Karamanlı' tabirinin bu tahkir edici niteliğine rağmen nasıl yaygınlaşıp zaman içerisinde bizzat Anadolulu Ortodokslar tarafından dahi kabul edilir hale geldiği ya da bu tabirin Rumlar haricinde Müslüman-Türk ahali arasında nasıl anlaşıldığı ve kullanıldığı gibi sorulara yanıt verebilmek içinse daha kapsamlı araştırmalara muhtacıız." s.33-34, İstos Yayınları 2016. Ayrıca Karamanlılar ile ilgili daha fazla bilgi için İstos Yayınları'ndan çıkan Foti Benlisoy, Stefo Benlisoy tarafından hazırlanan *Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol: Hıristiyan Türkler ve Papa Eftim* 2016, Evangelia Balta ve Aytek Soner Alper tarafından hazırlanan *Muhacirname: Karamanlı Muhacirler için Şiirin Sedası*, Mahmut Yesari'nin *Bir Namus Meselesi'*ne Stefo Benlisoy'un yazmış olduğu önsöz ve yayınevi tarafından basılmış konuya dair birçok kitaba başvurulabilir.

4 Bundan sonra *Temaşa-i Dünya* olarak kullanılacaktır.

roman olan *Temaşa-i Dünya*, tek bir eser olmasına karşılık, zengin içeriğiyle farklı alanlardaki araştırmacılara onlarca çalışma imkânı sunması açısından da Tanzimat dönemi Osmanlı edebiyatımızın en önemli eserlerinden biridir. Döneminde *Temaşa-i Dünya*'dan önce de gayrimüslim müellifler tarafından yayınlanan romanlar mevcuttur: Ermeni elifbası ile Türkçe yazılan ve bilinen ilk Osmanlı romanı olarak kabul edilen *Akabi Hikâyesi* gibi⁵. Ancak hem *Temaşa-i Dünya*'nın hacminin genişliği hem de *Akabi Hikâyesi*'nde anlatılan hikâyede, farklı dinlerden insanlarla karşılaşmaların yok denilecek kadar az olması, *Temaşa-i Dünya*'yı gayrimüslimlerin müslüman algısının çalışılması için, tabiri caizse yegâne başvuru kaynağı haline getirmektedir.

Makalede önce Evangelinos Misailidis'in hayatı ve eseri hakkında (yazılış sebebi, içeriği) bilgi verildikten sonra, *Temaşa-i Dünya*'dan hareketle Müslümanlara dair değerlendirmeleri, doğrudan ve dolaylı olarak tanıdığı Müslümanlar başlıkları altında ortaya konulacaktır. Son olarak ise, *Temaşa-i Dünya*'nın dönemindeki edebi eserler üzerindeki etkisi, Ahmet Mithat Efendi'nin *Letâif-i Rivâyât* bağlamında gösterilmeye çalışılacaktır.

A. *Temaşa-i Dünya*'nın Müellifi Evangelinos Misailidis

Kulalı bir Karamanlı olan Evangelinos Misailidis Efendi'nin⁶ babası, Kula'nın saygın tüccarlarından Hacı Misail Pappasoğlu ya Theologosoğlu⁷dur. Jordan I. Limnidis tarafından 1914'te yayımlanan *Salnâme*'de verilen bilgilere göre Evangelinos Misailidis Efendi 25 Mart 1820'de doğmuş, İzmir'deki Rum okulundan sonra meşhur Theofilos Kairis'in derslerine katılmak için And-

5 *Akabi Hikâyesi* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. G. Gonca Gökalp, "Osmanlı Dönemi Türk Romanının Başlangıcında Beş Eser", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1999, sayı:16, s. 188-191.

6 Evangelia Balta, Evangelinos Misailidis'in ilk biyografisinin 1888 yılında bir Karamanlı dergisi olan *Terakkî*'de yayınlandığını söyler. "Ottoman Evidence About The Greek and Karamanlı Editions of Evangelinos Misailidis", *Osmanlı Araştırmaları Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı II*, 2009 c: XXXIV, s.53.

7 Misailidis, Evangelinos, *Seyreyle Dünyayı (Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş)*, haz. Robert Anhegger, Vedat Günyol, Cem Yayınevi, İstanbul 1986.

ros Adası'na gitmiştir. Ancak Limnidis'e göre, Kairis'in yönettiği okul söz konusu dönemde kapalı olduğu için, eğitiminin burada tamamlanmış olması mümkün değildir. Bu yüzden ona göre, Evangelinos Misailidis, tahsilini Atina Edebiyat Fakültesi (Ethnikon Panepistimion)'nde tamamlar. Filadelfia (Alaşehir) metropolü tarafından "Alaşehir mektepleri didaskalodluğuna (öğretmenliğine)" davet edilmiş ve ardından İskenderiye patriğince mezkûr yere tercüman olarak işe alınmıştır. Daha sonra Isparta'da öğretmenlik, oradan da İzmir'e dönüp Türkçe öğretmenliği yapmıştır⁸. İzmir'e döndüğü yıllarda Rumca yayınlanmakta olan *Almathia* gazetesinin yazı heyetine katılmıştır. Evangelinos Misailidis Efendi burada bir matbaa kurmuş; Rum harfleri ve Türkçe ibare ile yazdığı *İrfannâme*'yi yayınlamış ve bu sırada "noktalı hurufâtı dahi icat ederek Türkçe lisanının Rumca hurufâtla daha mükemmel bir surette yazılabilesine muvaffak olmuştur."⁹ Misailidis daha sonra *Mekteb-i Fünûn-u Şarkiye* isimli risale ile haftalık siyasi gazete olan *Şark*'ın neşrine başlamıştır. İzmir'de on sene kadar gazetecilik yapmış olan Misailidis, büyük İzmir yangınında matbaası yanınca İstanbul'a geçmek durumunda kalmıştır. İstanbul'a geçer geçmez *Anatoli* ismiyle ölümünden sonra da yayınlanmaya devam edecek ve en uzun yayın süresine sahip olacak Türkçe gazeteyi çıkarmıştır. Gazete 1850 yılında yayın hayatına başlamıştır. Gazete çıkmaya başladıktan beş yıl sonra Misailidis, Tahtakale'deki Tamburacı Hanı'nda kendi adıyla matbaa kurmuş ve burada *Anatoli* gazetesinden başka Rumca *Mikra Asya* adlı başka bir gazete ile

8 Turgut Kut "*Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş'in Yazarı Evangelinos Misailidis Efendi*", *Tarih ve Toplum*, 8/48, s. 24-25, 1987 ve bkz. Anhegger, Robert, "Evangelinos Misailidis ve Türkçe Konuşan Dindaşları", *Tarih ve Toplum*, 9/51, s.73-76, 1998

9 Anhegger, Limnidis'in Evangelinos Misailidis Efendi'nin Karamanlı alfabetesini oluşturmasıyla ilgili vermiş olan bilginin doğru olmadığını, yine *İrfannâme* adlı eser hakkında da salnâmede verilmiş olandan başka bir bilgi olmadığını söyler. Karamanlı alfabetesinin mucidi olarak kabul edilmesinin nedeninin de Evangelinos Misailidis'in bugüne kadar gelmiş ve bilinen ilk eserinin İzmir'de 1844 yılında yayınladığı ve Robert Anhegger'in isminin çok uzun olması sebebiyle kısaca '...Mahzen-i ulûm u mütenafiye..' olarak andığı eserinde, "iş bu kitabı okumanın tertib-i beyanı" diye bir bölümün olmasıyla açıklanabileceğini söyler; ama bu bölümle ilgili fazla bir bilgi de vermez.

Kukurikos isimli mizah dergisi gibi birbirinden farklı birçok eser basmıştır. Bu matbaa-yayinevi, 19. yüzyılda onlarca yıl Karamanlı kitap üretiminin merkezi olmuş ve gazetenin kapanmasından sonra da çalışmaya devam etmiş ve 1920 yılında da faal¹⁰ olan bu matbaada din, edebiyat, hukuk, tarih, genel kültür ve dil gibi konularda, kayda geçmiş altmış yedi eser basılmıştır¹¹. Bu eserler içerisinde Misailidis'e ait olan telif, çeviri ve redaksiyonu yapılmış eserlerin sayısı yirmi dokuzdur.¹² İçlerinden edebi olanların dışında, geri kalanların hepsi bilgilendirici eserlerdir. Roman çevirileri yaparken ahlâkî açıdan kötü örnek oluşturmayacak eserleri seçmeye özen göstermiştir. Çevirdiği eserlerin aileler tarafından okunulacak türden olmalarına dikkat etmiştir. Kadınlara örnek teşkil etmesi bakımından, "ibret olsun" diye Genovefa'nın öyküsünü çevirmiştir. Romanı *Temaşa-i Dünya*'da bu konuya her fırsatta değinen Misailidis, nisa taifesinin iyi ahlâk ve terbiyeden söz eden kitapları okumasını tavsiye eder. Kadınları yönelik bu bakış açısıyla Evangelinos Misailidis hem müslim hem de gayrimüslim yazarlar ve din adamlarıyla aynı çizgide yer alır¹³. En önemli eseri

10 Anhegger a.g.m, s.73-76.

11 Anhegger, a.g.m, s. 74

12 Telif ve çeviri eserlerinden bazıları şunlardır. Çeviri eserleri: Xavier de Montépin, *Sirên* (1886), Eugène Sue, *Tamakârlık* (1884), Eugène Sue, *Gazab* (1885), Gontran Borys, *Şeytanın Amucazadesi* (1885), yazarı belirtilmeyen *Martha* (1886), X. de Montépin, *Çingâne Kızı* (1894). Telif eserleri: *Mahzen-i Ulûm* (1844), *Sevdalı Hacıaslanis* (1871), tiyatro, *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş*(1871/72), roman, *Kitab-ı İnşa I-II* (1885/86), *Hüsn ü Ahlâk ve Merasim-i Teşrifat* (1886) gibi.

13 M. Fatih Andı, "Roman Okumak Muzır Mıdır?" başlıklı yazısında Mehmed Celâl'in 1312/1895'te neşredilen *Roman Mütalaası* isimli risalesinde roman okumayı "tahsil zamanını bir muharririn hayâline fedâ etmek isteyen şübbân" ile genç kızlara yasakladığını yazar. Yazıda Mehmed Celâl'in bahusus kadınların roman/kitap okumasıyla ilgili düşünceleri de aktarılıyor: "Bu mutlak muzırdır. Çünkü fennî romanlar istisnâ edildiği halde- her romanda bir muhabbet meselesi vardır. Bir aşk... bir muhabbet... bir rakib... Hep böyle şeyler! Bu hâlde bir kadının vazifesi hayal perverâne yazılmış romanları kütüphanesinden kaldırarak, onların yerine ciddî eserler koymak ve onlardan alacağı lezzetleri zevcinin nâsiyyesine, çocukların mâsûmâne tebessümünde aramaktır." Bununla birlikte Andı'ya göre gelebilecek eleştirilerin önünü erkenden alabilmek için şöyle bir cümle de bu düşüncelerin arasında yer

ise 1871–72 yıllarında kaleme aldığı ve yayınladığı *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefâkeş* namlı dört ciltlik romandır. “İlk Türk romanı kabul edilen *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat*¹⁴ ile aşağı yukarı aynı yıllara rastlar. Romanı ilk kez Dr. Robert Anhegger bir yazısında tanıttı ve Karamanlı edebiyatı hakkında geniş bilgi verdi. Daha sonra Osmanlı Bankası Türkiye Genel Müdürü Jacques Jeulin de *Tercüman* gazetesinde bazı bölümlerini tefrika etti.”¹⁵ Robert Anhegger *Temaşâ-i Dünya’yı* -aynı zamanda eseri günümüz alfabesiyle Vedat Günyol’la beraber yayına hazırlamıştır- Karamanlı edebiyatının başyapıtı olarak kabul eder¹⁶. Bu eserde Misailidis, Türkçe konuşan Ortodokslara ders verme, onları hayatın tuzaklarından koruma, dini hassasiyetlerini ve kiliseye olan bağlılıklarını arttırma ve ataları olan Yunanlılarla yalnızca gurur duymakla kalmayarak onların düşüncelerine sahip çıkarak ve geliştirerek gurur duyacakları Anadolu Rumları olmaları hususlarında yardımcı olmaya çalışır. Bunu da maceralardan ve başı beladan kurtulmayan bir kahramanın yardımıyla yapmaya çalışır. 3 Ocak 1890’da vefat eden Evangelinos Misailidis, hayatının elli senesini yayıncılığa vakfetmiştir. Yayın hayatı boyunca hem Osmanlı Devleti’ne hem de Ortodoks milletine yapmış olduğu hizmetlerden dolayı “hükümet-i Osmaniye rütbe-i saniye mütemayizinin tevcihi ve Mecidiye nişan-ı sanisinin ile kendisini taltif buyurduğu gibi Yunan hükümeti dahi Soritos Hıristu (Kurtarıcı İsa) nişanı ile sine-i sadakatini tezyin etmiştir”¹⁷.

Ölümünden sonra *Sabah*¹⁸ ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetelerinde, Evangelinos Misailidis Efendi’yi saygıyla yad ettikleri yazılar ya-

alıyor: “Hakîkât, her zaman hakîkâttir. Ben yine hikâyemi yazarım, şiirimi söylerim. Fakat bunların mektebde bulunan şübbân ile genç kızların, hattâ kadın nâmına hiçbir kimsenin okumasını arzu etmem.” *Dergâh*, Aralık 1992, 3/34, s.3-5

14 İstanbul el-Cevaib Matbaası, 1289/1872.

15 Turgut Kut, “*Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş*’in Yazarı Evangelinos Misailidis Efendi”, *Tarih ve Toplum*, 8/48, s.22

16 Anhegger, a.g.m. s.73-76.

17 Kut, a.g.m., s, 22-26

18 Kut, a.g.m, s. 23

yımlanmıştır. Bunlardan *Tercüman-ı Hakikat*'te 25 C. Evvel 1307/ 5 K. Sani/17 K. Sani 1889 tarihli ve 3483 numaralı sayısında Ahmet Midhat Efendi'nin kaleminden çıktığı düşünülen çıkan yazıda Osmanlılar için yaptıkları ve fikr-i Osmanlıyı inşa ve neşretme-deki uğraşları dolayısıyla takdirlerini ve "Osmanlı oğlu Osmanlı ve lisan-ı sehlü'l-fehm" olan bir meslektaş ve "...fikr-i Osmanîyi neşr ve tevside o kadar bir azm-i hamiyeti-şî'arâne ibraz etmiştir ki, Osmanlı gazetecilerinin hiçbiri bu hususta Misailidis'in kâbına vâsıl olmamış" bir vatandaşı, kaybetmekten dolayı duyulan üzüntünün dile getiriliyor.¹⁹ Kabrinin, Eğrikapı Rum Mezarlığı'nda olduğuna dair *Tercüman* gazetesinde yayınlanmış bir yazı olmasına rağmen Turgut Kut, genellikle Karamanlılar'ın defnedildiği bu mezarlıkta Misailidis Efendi'nin kabrini bulamadıklarını belirtir²⁰

B. Seyreyle Dünyayı yâhut Temaşa-i Dünya Cefakâr u Cefâkeş

Temaşa-i Dünya, Evangelinos Misailidis tarafından Rum alfabesi ile Türkçe yazılmış ve 1871-72 yıllarında dört cilt halinde, İstanbul'da kendi matbaasında basılmıştır²¹. Robert Anhegger ve Vedat Günyol'un günümüz alfabesine aktardıkları ve *Seyreyle Dünyayı*²² ismiyle yayınladıkları bu roman, Cem Yayınevi tarafından 1986'de ve gözden geçirilmiş olarak 1988'de olmak üzere iki baskı yapmıştır. Bunlar haricinde romanın başka baskısı yapılmamıştır²³. İlk baskısında dizgi hatalarının düzeltildiği ve metinde geçen bazı

19 Kut, a.g.m, s. 23

20 Kut, a.g.m. s.24

21 Evangelia Balta'nın Evangelinos Misailidis'in yazdığı *Haci Aslanidis* adlı oyunu merkezine alan yukarıda zikrettiğimiz makalesinde, Pinelopi Stathi'nin 26 Ekim 1988 tarihli *To Vima*'da yayınlanan "Faith and Knowledge" ve "Grigorios Palaiologos'un *Polypathis* Romanının Maceraları" *Mnimon* 16, s.131-145, 1995 makalelerinde *Temaşa-i Dünya*'nın, Grigorios Paleologos'un yazmış olduğu *Polipathis* isimli Yunan romanının bir adaptasyonu olduğunu söylediğini ve bunu adı geçen makalesinden kanıtladığını ifade etmektedir. *Osmanlı Araştırmaları* C. XXXIV, s. 61, 2009.

22 Robert Anhegger-Vedat Günyol, *Seyreyle Dünyayı*, Cem Yayınevi, İstanbul 1986.

23 İstos Yayınları'nın yakın zamanda *Temaşa-i Dünya*'yı yayınlacaklarına dair bir duyum aldık ve bundan çok memnun olduk.

olaylar, ifadeler, uygulamalar ve tarihi gerçekler hakkında yayına hazırlayanlar tarafından dipnotlardaki bilgilerin haricinde daha detaylı bilgilerin verildiği “Ekler” bölümü yer almaktadır. Bu bölümle ve eserin başında yazar ve roman hakkında bilgilere yer veren giriş bölümleriyle birlikte eser 839 sayfadır. Gözden geçirilmiş ikinci baskısı ise ön ve arka kapaklarında yapılan, romanın ve yazarın Karamanlıcasının ve arka kapağa Evangelinos Misailidis Efendi’nin fotoğrafının eklenmesi gibi, değişiklikler de olmak üzere yazım yanlışlıkları Karamanlıca imladan kaynaklanan bir takım imla hataları -nispeten- düzeltilerek 1988 yılında ekleriyle beraber 670 sayfa olmak üzere yine Cem Yayınevi tarafında yayınlanmıştır.

1. *Temaşa-i Dünya’nın Sebeb-i Telifi*

İnsanın dünyada en önemli övünç kaynağı olan “ahlâk”ı muhafaza edebilmesi için kendisini ondan uzaklaştırabilecek hile ve yalan yollarına, iyi ahlâka karşı kötü ahlâka da aşına olması gerektiğini düşünen Evangelinos, kitabını, halka bunları gösterebilmek, bilmediklerine karşı uyanık olmalarına yardımcı olabilmek için yazmıştır. Bu kötülükleri, ahlaksızlıkları, yoldan çıkarmaları roman şeklinde yazıp da doğrudan söylememesinin bir sebebi vardır. Çünkü yalnızca “oltayla balık avlanmaz ve acı ilaca bal katılmadıkça kullanılamaz”²⁴. Dünyada kusursuz insan olmadığı gibi en kusurlu insana kusurlarını söylemeye başladığınızda kendini haklı çıkaracak bir şeyler bulacağını söyleyen yazar işte bu sebeple herkesin -hatta yazarın da- kendisine pay çıkarabileceği öyküler kaleme almıştır. Her okurun kendisine hisse çıkartması gereken bu ibretlik öyküler, Aleksis Favini isimli -yer yer yazarın kendisiyle özdeşleştirdiği- kahramanın maceraları üzerinden kurgulanmıştır. Dört ciltlik romanı oluşturan toplam 31 kısım ve bu kısımlara ait toplam 78 bölüm vardır. Bu bölümler Favini’nin hayatının evrelerine göre ayrıldığı gibi: “Atalarım ile tevellüdüm beyanında”, “Kemal-i sebavetim beyanında”, “Hocalarım ve ettiğim tecavüzat beyanında”, “Avukatlığım beyanında” ...²⁵, yazarın yukarıda söylemiş olduğumuz amaçlarına uygun olarak “Uygun-

24 Anhegger-Günyol, *a.g.e.*, s. 24.

25 Misailidis, *a.g.e.*, s. 26, 37, 79.

suz terbiyenin semeresi felakettir"²⁶, "Haksızın hasmı Allah'tır, elbette bir sebep halk eder"²⁷, "Hak yerde kalmaz"²⁸ gibi başlıklarla da isimlendirilmiştir. Favini'nin ağzından hayatını, doğumundan sevdiği kadına kavuşabildiği yaşlılığına kadar başından geçenleri ve bu sırada tanıdığı kişilerin hikâyelerini dinleriz. Karşılaştığı kişiler Osmanlı toplumunun her kesiminden, her tabakasından ve her milletinden kişilerdir. Romanda bu kişilerin hikâyeleri ayrı yer tutar. Favini'nin hikâyesine ara verilir ve diğerlerinin hikâyeleri anlatıldıktan sonra Favini'nin hikâyesine kaldığı yerden devam edilir. Yan karakterler Favini'nin kâh yanlış anlaşılması nedeniyle kâh burnunu her işe sokmaya olan merakından dolayı gönderildiği timarhane, tersane, mahpushane gibi yerlerde tanıştığı ya da düşmüş oldukları kötü yoldan kurtarmaya çalıştığı ve de kurtardığı fahişelerdir veya yine çeşitli sebeplerle gittiği/gitmek zorunda kaldığı Avrupa'da, Balkanlar'da, Rusya'da tanıdıkları ya da karşılaştığı hatta himayelerinde çalıştığı tarihi kişilerdir. Bunların hikâyelerinden kahraman her daim kendine hisse çıkarır ve elbette okuyucularından da aynı hassasiyeti bekler.

2. Temaşa-i Dünya'nın Meseleleri

Misailidis'in romanda ahlâk meselesinin dışında önemle üzerinde durduğu belli başlı konular mevcuttur. Bunlar Tanzimat'ın ilanı, Avrupaî hayat ve Avrupalıların adetleri, Cizvitlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri, Katolikler, Ermeniler, mezhep/din değiştirme, milletler, Rum milletine kendilerini toplamaları hususundaki uyarıları gibi meselelerdir.

Tanzimat'tan sonra yazılmış bir eser ve daha da önemlisi gayrimüslim bir müellif tarafından kaleme alınmış olması sebebiyle dönem hakkında bilgi edinebilmek için önemli bir kaynak olan romanda yazar, sık sık Tanzimat'ın hayrından bahsetmektedir. Genellikle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını halk -özellikle gayrimüslim halk- üzerindeki baskının kalkmasıyla ilişkilendirerek

26 Misailidis, *a.g.e.*, s.379.

27 Misailidis, *a.g.e.*, s. 315.

28 Misailidis, *a.g.e.*, s. 241.

verir. Yine Tanzimat'tan önce baĝnaz Müslümanların gayrimüslimlere haksız muamelelerde bulunduĝundan ve özellikle onları "gâvur" diye nitelemelerinden bahseder, "Hıristiyanlara gâvur diyen İslamlara gcenmeli miyiz? Onların dili de beş yüz sene-dir gâvur lafzına alışmış ve medeniyet neşrolunduka bu da ted-riç kalkar ise de, haylice vakte muhtaçtır, zira nice kibarlar g-ryoruz ki hala yanılarak gâvur lafzını istimal ederler ve nadim olurlar..."²⁹. Ancak "Tanzimat-ı Hayriye tesisinden beri kaffe-i su-i hal ve hakaret eksilmekte olup, yevmiye ıslahat-ı lazime icra olmaĝ ile elyevm Türkiye nizmtı ile Avrupa nizmtı tefevvuk eyledi"³⁰ der.

Favini, Avrupa'ya, onların detlerine Batı hayranları gibi yaklaşmaz. Onlardan Osmanlı topraklarına gelen adetleri uygun görmez. Mesela karnaval denilen uyuzluĝun Avrupa'dan bulařtıĝını ve bu adetin ahlâk ve edebiyet bozucu olduĝunu söyler -ancak Favini kendisini bu uyuzluĝa dhil olmaktan alıkoyamaz-. Fransız kadınlarının aşırı zgrlĝnden ve süsünden rahatsız olmuştur: "Doĝrusu bu kadar serbestiyet de benim hoşuma gelmeyip Anadolu'nun ahlâk ve detlerini tercih ederim"³¹. Bunun yanın-da Avrupalıların bilim ve şirket sayesinde ilerlediklerini, bunların ilerlemede en önemli şeyler olduĝunu söyler. Bir zamanlar Anadolu'nun Avrupa'dan ileriye nasıl oldu da ilimde ve mede-niyette artık Anadolu'yu geçtiklerinin sorgulamasını yapar³².

Bu konulardan Ermenilerle, Cizvitlerle ilgili bilgiler verebilmek için ayrı bölümler yazmıştır. Ermeniler ve Cizvitlere karşı Evan-gelinos olumsuz bir bakış açısına sahiptir. Cizvitlere bakışının olumsuz olmasının sebebi onların Ortodoksları Katolikleřtirmeye yönelik faaliyetleri sebebiyledir; Ermenilere olanı ise Ortodokslar arasındaki dinsel çekişmeden kaynaklanmış olabilir³³.

29 Misailidis, *a.g.e*, s. 257.

30 Misailidis, *a.g.e*, s. 641.

31 Misailidis, *a.g.e*, s. 770.

32 Misailidis, *a.g.e*, s. 309.

33 Bkz. *A.g.e*, "Giriş", s. XX-XXI, s. 514-517, s. 659-674.

Evangelinos, yukarıda bahsettiğimiz Cizvit meselesini kapsayan bir şekilde mezhep ve din değiştirmeye karşıdır ve bu konuda kesin fikirlere sahiptir. Ona göre "herkes[in] sahip olduğu mezhepte rûz-ı kıyamete değin devam eylemesi lazım gelir."³⁴ Ayrıca, "hangi mezhep makbul, hangisi nâ-makbul kimse bilemez, bu madde yalnız Allah'ın bileceği bir keyfiyettir."³⁵

Favini'nin hikâyesini anlatmaktaki amacının insanların iyi ahlâk ve edibâne davranışlarını muhafaza etmelerine yardımcı olmak olduğunu söylemiştik. Bunun yanında o, Rum milletini de dalmış oldukları gaflet uykusundan uyandırmak ister. Eski Yunan'ın Anadolu Rumlarına övünç kaynağı olduğunu, ama Anadolu Rumlarının Eski Yunan'ın şerefine zül olduğunu söyler. Hatta Avrupa'nın sahip çıktığı kültürlerinin ne kadar soylu ve değerli olduğunu göstermek istercesine filozoflarının ve bilginlerinin uzunca bir listesini verir³⁶.

Roman, sözlü kültür ürünleri bakımından da oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Kendi içindeki hikâyeleri birer kıssa sayabileceğimiz gibi halk tarafından bilinen kıssalara da yer verilmiş³⁷; atasözleri ve deyimlerin nasıl ortaya çıktığına dair hikâyeler anlatılmıştır³⁸; Nasrettin Hoca, Bektaşî fıkraları³⁹ bu hikâyelerin içerisinde yer almıştır.

Favini'nin, kendi ağzından dinlediğimiz ve kronolojik olarak anlattığı hikâyesinde başlarda vurdumduymaz, alaycı, hayatı ciddiye almayan tavrı ilerleyen zamanlarda karşılaştığı insanlarla, şahit olduğu olaylarla farklılaşmaya, olgunlaşmaya başlar. Bu olgunlaşma yukarıda da belirttiğimiz gibi, Favini'nin geçirdiği ev-

34 Misailidis, *a.g.e.*, s. 284.

35 Misailidis, *a.g.e.*, s. 282.

36 Bkz. *a.g.e.* "Ekler" kısmında s. 329'la ilgili madde.

37 Misailidis, *a.g.e.*, s. 362. Musa ile Hızır'ın hikâyesi gibi. Kıssada "Musa" ya da "Hızır" isimlerinin kullanılmaması olmasını hem müslim hem de gayrimüslim milletler için kıssayı ortak bir ürün olarak kabul edebiliriz sanıyorum.

38 Misailidis, *a.g.e.*, s. 132, "Kırk yıllık Kani olur mu Yani?"; s. 334, "Bin bilir isen bir bilene danış" gibi.

39 Misailidis, *a.g.e.*, s. 461-570-572.

relere bölünerek anlatılan romanda -hayatı gibi- kronolojik olarak verilir.

Babasının kıskançlık yüzünden öldürdüğü annesinin cansız bedeninden diri olarak dünyaya gelen öksüz Favini, avukat dedesinin evinde yetişmiştir. Burada şımartılarak büyümüş, bu yüzden de her şeye eğlence gözüyle bakar olmuştur. Gittiği papaz okullarında her ne kadar okulla ve öğrenmeyle fazla ilgisi olmasa da öğretmenlerin yetersizliğinden, derslerin gerekli bilgileri vermekten yoksun olduğundan şikâyet eder. Okul işi geride kaldığında ve vakit delikanlılığa erdiğinde kızlarla muhabbet etmek ister ama kime teklif götürse ya alaya alınır ya da kandırılır. Çapkın tabiatlı olması da bunlara benzer oyunlarla, aldatmalarla -her ne kadar bunlardan ders almış olduğunu söylese de- ömrü boyunca karşılaşmasına neden olur. Hayatı ciddiye alması da yine böyle bir oyundan sonra rüyasında Fazilet ve Safahat isimli iki kızı görüp ilham vasıtasıyla artık edibâne ve ağırbaşlı hareket etmeye, bunun için de bir mesleği olması gerektiğine karar vermesiyle başlar. En uygun meslek olarak dedesinin de icra etmekte olduğu avukatlık mesleğini görür ve bu meslekte ilerler. Roman boyunca başına gelen olayların sebeplerinden biri çapkınlığı, muhabbete düşkünlüğü ise bir diğeri de avukatlığıdır. Her gördüğü, her şahit olduğu olaya karışır ve haksızlığa uğrayan tarafların avukatlığını üstlenmeye çalışır. Bu vesilelerle toplumun çeşitli tabakalarından insanlarla karşılaşır ve onlar hakkındaki fikirlerini ve görüşlerini beyan etme fırsatı bulur. Daha önce de belirttiğimiz gibi aşk ve kadınlar hususunda zaafı olan birisidir Favini. Ama Eflâk'ta bulunduğu süre içerisinde Roksandra isimli bir kıza âşık olur ve artık hayatı mâşukuna kavuşmaya çalışmakla geçer. Buraya kadar olduğu gibi mutlu sona ulaşana kadar başını maceradan ve dertten kurtaramaz. Hatta Roksandra'ya ancak onun tarafından hayata döndürüldükten sonra kavuşabilir.⁴⁰

C. Evangelinos'un *Temaşa-i Dünya'sının Müslümanları*

Evangelinos'un Müslümanlara bakışı, romanında yer verdiği ve

40 Misailidis, *a.g.e.*, s. 809.

haklarında kanaatlerini bildirdiği Müslüman şahsiyetler bağlamında ortaya konulacaktır. Bunlar da, Favini'nin doğrudan karşılaştığı ve dolaylı olarak hikâyelerini dinlediği kişiler hakkındaki fikirleri/düşünceleri başlıkları altında ele alınacaktır.

1. Doğrudan Karşılaştığı/ Tanıdığı Kişiler:

Necip Efendi, Otuz Bir Ocağı Yeniçeri ustasıdır. Favini onunla Usta Yorgi'nin bakkal dükkânının kepengini yanlışlıkla bir köpeğin üzerine düşürüp onu telef ettiği ve etraftaki İslamlarca katlinin istendiği olaya şahit olması vesilesiyle tanışır. Onu "merhametli, hakkaniyetli"⁴¹ birisi olarak tanımlar Favini. Hatta bu yüzden "asıl İslam olmamalı, Hristiyan'dan dönme" olması gerektiğini söyler. Mükemmel derecede Fransızca konuşması da gayrimüslimliğine delalettir onun için⁴². Necip Efendi, Paris'te eğitim görmüş ve Yeniçeri Ocağı'na da, Ocağı ortadan kaldırıp Nizam-ı Cedid'in kurulmasına yardımcı olabilmek için katılmıştır. Bu önemli bir ayrıntıdır. Çünkü Tanzimat sonrası habercisidir Necip Efendi. Tıpkı gayrimüslimler gibi o da Yeniçerilerin gaddarlıklarından bıkmıştır⁴³. Favini'nin Necip Efendi'yi Hristiyan dönmesi zannetmesi onu üzer. Aslında onun davranış şekli olması gerekendir. Çünkü "İslam'ın şartı emanete hıyanet etmemektir. Hristiyanlar bize Peygamber-i zıhanımızın kavli şerifince emanetullahtır. Canlarını canlarımız, ırzlarını ırzlarımız gibi korumaya borçluyuz.... öyle kötü muameleler asıl İslam'a mahsus değildir"⁴⁴. Usta Yorgi de Necip Efendi'ye güvenir, o varken korkmaz. Romanın farklı yerlerinde de karşılaştığımız Necip Efendi ile Favini birbirlerine "dostum" diye seslenirler⁴⁵.

Ahmet Ağa, yukarıda anlattığımız "köpek davası"nda Usta Yorgi'nin katlini isteyenlerin başında gelir. Hatta ahaliyi galeyana getiren de odur. Necip Efendi, asıl İslamlara yakışmayan davra-

41 Misailidis, *a.g.e.*, s. 124.

42 Misailidis, *a.g.e.*, s. 127.

43 Misailidis, *a.g.e.*, s. 127.

44 Misailidis, *a.g.e.*, s. 130.

45 Misailidis, *a.g.e.*, s. 153, 374.

nırlardan bahsederken Ahmet Ağa'nın davranışlarını örnek göstererek onun Rum'dan dönme olduğunu belirtir. Yoksa "asıl İslam olan öyle kitabın mugayiri sözleri irtikâb eylemez"⁴⁶. Bu sözler "bir kelb dört gâvura bedeldir" gibi kitaba aykırı şeylerdir. Bu davranışının sebebinin mühtedi olmasına bağlanmasından sonra isminin başına mühtedi konularak bahsedilir. Mühtedi Ahmet Ağa, mahkemeye şahit diye getirdiği kişileri de yalancı şahitlik yapsınlar diye parayla tutmuş ama bu kişiler hakka girmekten korktukları için vazgeçmişlerdir.

Köpek davasının görüldüğü Tahtakale mahkemesinin hâkimi adaletli gözükse, davayı Usta Yorgi'nin lehine sonuçlandırır da Favini, bunun sebebinin Necip Efendi'nin hâkimin yanına gidip kulağına bir şeyler söyleyip, minderinin altına bir şeyler koymasından olduğunu ima eder⁴⁷. Hâkimin şahsıyla ilgili kanaat belirtilmemişse de bu alış verişin anlatılması önemlidir.

Numan Ağa, eski Yeniçerilerden olup çoğu gibi kahvehane sahibidir. Favini ondan "hatırşinas bir âdemceğizdir" diye bahseder. Bu âdemceğizin kahvesinin müdavimleri Favini ve arkadaşına Ramazan ayında çubuk içtikleri için sataşırılar. Numan Ağa kavgaya karışmasa da "gâvurun dini olmaz"⁴⁸ düşüncesine o da katılmaktadır.

Bab-ı Âli çavuşları Divrikli Osman Ağa ve Erzincanlı Halil Ağa kahvedeki kavgayı çıkaran kişilerdir. "bir takım dinini falladığımız gâvurlar... Biz oruçluyuz ya niçin gözümüz önünde çıkıp (çubuk) içsinler" diye çıkardıkları kavga dine hakarete dönüşür. Favini sözleri ve davranış şekillerinin haricinde kişilikleri hakkında kanaat bildirilmemiştir. Ama bu davranışlarının sebebi -Mühtedi Ahmet Ağa gibi dönme olmasalar da- Müslümanlıklarının taklidi olmasına bağlanır.

Nuri Efendi, kahvehanede bulunan "ulemadan, eli tesbihli... nu-

46 Misailidis, *a.g.e.*, s. 131.

47 Misailidis, *a.g.e.*, s. 143.

48 Misailidis, *a.g.e.*, s. 317.

rani bir emir hocadır"⁴⁹. Bu hoca tartışmayı başlatan ağalara "yontulmadık Türkler!" diye çıkışır. Nuri Efendi de Necip Efendi ile aynı şeyleri söyler, "Hıristiyanlar bize emanetullahtır... ırzlarını ırzlarımız, mallarını mallarımız, nefslerini nefsimiz gibi koruyalım" buyrulduğunu söyler. Oruçlu olmalarını bahane etmelerine ise " taklid İslamlar" diye müsaade etmez. Nuri Efendi'nin Şeyhülislam Kazaskeri olması ve bu bilginin özellikle Nuri Efendi'nin gayrimüslimleri savunmasından sonra verilmiş olması önemlidir. Ona göre "dine küfretmek gibi dünyada büyük hata olmaz." Bütün bunların sebebi cahilliktir ve yakın zamanda son bulacaktır⁵⁰. Nitekim -Favini'ye göre- Tanzimat'ın ilanıyla son bulmuştur.

Zöhre Hanım, İstanbul'un zengin ailelerinin erkeklerini tuzağa düşürüp paralarını alıp sonra da onları boğduran batakhane sahibi Müslüman bir kadındır. Aynı zamanda Yeniçerilerin yaptığı zannedilen kız kaçırma işini de aslında o yapmış, tanınmış ailelerin kızlarını batakhanesine kapatmıştır. Favini de onun eline düşer. Zöhre Hanım "ağzından bal akar derunu ateş yakar" bir kadındır. Müslüman beyleri gözleri bağlı olarak batakhaneye sokar, onları soyduktan sonra gözleri ve elleri bağlı bir şekilde uzağa götürüp bırakır. Hıristiyan olanları da gözleri bağlı içeri sokup soyar ama onları boğup ortadan kaldırır. Bu kötülükleri yaparken hiç rahatsızlık duymayan Zöhre Hanım namazını eda eder; hatta namaz kılariken ağlar. Favini onun bu tutumuyla dalga geçer, "bilmem Hak tanrı huzurunda ne yolda niyaz ediyor idi. Ağlamasına bakılırsa tanrılık iddiasında gezerek (...) 'Allah kusuruma bakma' deyü dua eden Nemrut tarzı dua ediyor zan olunur idi"⁵¹.

Favini'nin tersanede tanıştığı mahpuslardan İstanbullu Yüzbaşı Ahmet Ağa, paraya ve kadınlara düşkün bir adam olarak tarif ediliyor. İsminden başka dinini gösteren bir ifade yok. Kadınları kandırıp paralarını alması, görevini kötüye kullanması gibi suçların hiçbirisi dini ile ilişkilendirilmiyor, Müslümanlığı belirtilmiyor. Yüzbaşı Ahmet Ağa dolandırdığı kişilerden birisi olan binbaşı-

49 Misailidis, *a.g.e.*, s. 316-317.

50 Misailidis, *a.g.e.*, s. 316-317.

51 Misailidis, *a.g.e.*, s. 395.

sıyla karşılaştığında ilginç bir ifade kullanır. Binbaşı onu görünce kucaklar ve öper; bu öpüş, “hazret-i İsa’yı ele veren Yahuda öpüşü desen caizdir,”⁵² ifadesi Müslüman birisinin kullanacağı bir ifadeye pek benzemese de burada Ahmet Ağa tarafından söyleniyor.

Favini’nin Ayakapı’da karşılaştığı Müslüman hocalar mektep seyri yaparlar. Eşeğin üzerine oturtup ellerine tartı verdikleri öğrencilerine İstanbul efendisiymiş gibi davranır, yalnızca gayrimüslim esnafın hatta Hıristiyan bakkal dükkânlarının okkasını kontrol ederek güya hatalıymış gibi yaparlarmış. Ceza olarak da “eşeğin götünü öptürürlermiş”⁵³. Hoca burada gayrimüslim esnafa “bakkal gâvuru” diye seslenir. Burada yazar metne dipnot ekleyerek, “Tanzimat’tan sonra medeniyetin ilerlemesi sebebiyle bu tür barbarlıkların ve vahşiliklerin def-i izale” olduğunu söyler. Hocaların Müslüman olduğu vurgulanmış ancak karakterleri ve yapılan uygulama hakkında bir yargıda bulunmamıştır. Evangelinos eklediği dipnotta kanaatini belirtmiştir.

Yukarıda anlattığımız olayın sonunda çıkan kavgaya Favini de karışmış, neticesinde hep birlikte karakola götürülmüşlerdir. Buradaki Yüzbaşı “Enderun-ı Hümayun’dan muhreç, dirayetli bir ağa olmağla, keyfiyetin gereği gibi istinkak” eder ve “hocanın hareketini yolsuz bulup artık ondan sonra böyle mekruh bir âdetin tekrar etmemesini dikkatle tenbih ve tekdir” eder ve Favini ile arkadaşlarını ve bu muameleye maruz kalan gayrimüslimi serbest bırakır⁵⁴. Yüzbaşının bu davranışının sebebi Enderun-ı Hümayun’dan çıkmış olmasıdır. Yeniçerilerin genelinden farklı davranış sergilemesi de Tanzimat’la ilgilidir.

Osmanlı-Rus Savaşı sebebiyle Osmanlı gemisinde seyretmekte olan Favini Ruslara esir düşer ve savaşa katılmak zorunda kalır. Ancak Osmanlılara sığınmayı planlamaktadır. Çünkü Türkler merhametlidir ve onların ordusundan bu yüzden firar etmek daha kolaydır. “Türlere merhamet hazreti Abraam’dan miras kalmıştır. (...) Gelen misafirleri milliyet tefrik emeksizin, bizzat peygamber gelmiş

52 Misailidis, *a.g.e.*, s. 495.

53 Misailidis, *a.g.e.*, s. 577.

54 Misailidis, *a.g.e.*, s. 580.

gibi kabul ederler (...) Bunu [davranışı] Hristiyanlardan ziyadece icra edüp kapılarına gelen dilenciye de hüsnü kabul"⁵⁵ ederler. Bu özelliklerini verdikten sonra Osmanlı Seraskeri Osman Paşa'nın yanına gider. Favini'yi himaye eder, kıyafet verir güzel yemekler yedirir ve İstanbul'a dönmek istediği için onu geri yollarlar. Türklerin bu konudaki özelliklerini daha önceden belirttiği için Osman Paşa hakkında ayrıca fikir beyan etmez.

Kâğıthane'ye arkadaşlarıyla def-i gam etmeye giden Favini'ye karşılıklarına oturan Müslüman hanımlarından biri alaka gösterir. Bu hanım, evli olmasına rağmen Favini'yi evine alır. Favini'nin Rum kadınlarıyla da aynı maceraları yaşamış olması önemlidir. Hanımın ismi verilmemiştir. Favini'ye "gâvur oğlu" diye seslenir ve kendisi gibi bir Müslümanın ona muhabbet göstermesinden dolayı gurur duyması gerektiğini söyler. Hanımın eşi geldikten sonra eve kadın kılığında girmeye çalışan Favini yakalanır ve Bostancıbaşı'na teslim edilir. Hakkında "ya İslam olması ya da telef olması" hükmü verilir⁵⁶. O da daha sonra dinine geri dönmek üzere Müslümanlığı seçer. Bu hikâye Favini'nin Müslüman olmasına vesile olması için yazılmış gibi durmaktadır.

Müslüman olduktan sonra gittiği bir kahvede İslam'ı seçmiş olması üzerine konuşmalar başlar. Afyon tiryakisi bir adam onları ancak afyonu patladıktan sonra tebrik eder, "Aferin oğullar! Dünyada İslam'dan gayri milletler kâfirdir, Din-i İslamiyet haiz olanı hem dünyada hem ahrette müftehir eder" der. Favini bu konu hakkında yalnızca tüm milletlerin kendileri için aynı şeyi söylediklerini o yüzden garipsemediğini belirtir⁵⁷.

Rusya'dan döndükten sonra bir işe girmeyen Favini, Müslüman olduktan sonra bir paşanın himayesinde çalışmaya başlar. Paşanın ismi verilmemiştir. Favini, paşanın bulunduğu konuma kendi çabası, çalışması, yeteneği, istidadı sayesinde gelmiş olmasını beğenir, onu takdir eder. "Gösterişli ve şâyân-ı hürmettir benim

55 Misailidis, *a.g.e.*, s. 626.

56 Misailidis, *a.g.e.*, s. 637.

57 Misailidis, *a.g.e.*, s. 637.

paşam"⁵⁸ der. Paşanın şahsını değil ama Müslüman âdeti olan evlenecek kadının yüzünü göstermemesini eleştirir. Çünkü kendisi paşa tarafından bu şekilde yeğeniyle evlendirilir.

Paşanın yeğeni Zeynep'le evlendirilen Favini onu "üç on beş sininde bir karı, çehresi bir buçuk karış, kaşları kulak tozuna değin ve kirpikleri راستیға banmış ve yanakları buruşuk olduğu halde beyazlık ve kırmızılıkla boyanmış (...) gözleri şaşşı, (...) kamburluğu görülmeye muhtaç idi (...) "⁵⁹ diye tarif eder. Evleneceği kadını kişinin görmemesinin kötü sonuçlar doğurabileceğinden bahsederek bu âdeti eleştirir. Ama İslam'a uygun olarak birbirinden güzel üç kadın daha alarak geceleri aralarında taksim eder. Favini hanımların aralarındaki tartışmaya müdahale etmek istediğinde Zeynep Hanım "gidi mürdet gâvur"⁶⁰ diye ona hakaret eder. Zeynep Hanım, Favini'ye olan hıncından dolayı ne zaman bir Hristiyan'a rast gelse "köpek, şöyle dur; kâfir ondan uzak ol!" diye sinirlenir, Hristiyan kokonalarının açık renk feracelerine kızar ya da yakalarını yasanın izin verdiğiinden daha açık diye yırtar. Ardından bu davranışın yalnız ona mahsus olmadığını, o devirde herkesin zabitlik ettiğini ve herkesin -gayrimüslimlerin-bundan bıktığını söyler.

Paris'ten İstanbul'a gemiyle dönerken korsanların eline düşen Favini'yi ve diğer esirleri Tunus'a götürüp satarlar. Oralı meşhur bir ağa, Favini'yi doktorluk bildiğini söylemesi üzerine satın alır ve haremünde çokça muhabbet beslediği cariyesini iyileştirmesini ister. Bu cariye Favini'nin nişanlısı Roksandra'dır. Roksandra, Tunuslu ağa için "vahşi ve barbar bir Türk"⁶¹ der. "vahşi" kelimesini birkaç kere daha yineler. Roksandra'nın Eflâk'ta yaşayan bir gayrimüslim yani Avrupalı olması mühimdir. Favini de kendilerini yani Anadolu Rumlarını onlardan ayırır. Çünkü Roksandra haricinde hiçbir Rum, romanda Türkleri bu şekilde nitelemez. Yalnız daha önce de belirttiğimiz gibi Evangelinos dipnotta bazı adetleri

58 Misailidis, *a.g.e.*, s. 640.

59 Misailidis, *a.g.e.*, s.640

60 Misailidis, *a.g.e.*, s. 647.

61 Misailidis, *a.g.e.*, s. 784.

vahşilik ve barbarlık olarak nitelendirmiştir. Roksandra'nın bu ifadesine karşın Favini, Tunuslu ağanın Roksandra'yı çok sevdiğini, iyileşmesi için fedakârlıktan çekinmediğini söyler; ağa, sözünün eri bir kimse olarak gösterilir⁶².

2. Dolaylı Olarak Tanıdığı Kişiler

Favini'nin dedesi Vasilaki'nin zengin dostu Tahsin Ağa, simyaya düşkün birisi olarak tasvir edilir. "Dost" olarak tanımlanması önemlidir. Çünkü bu türden ilişkiler fazla değildir. Tahsin Ağa'nın davranışlarıyla Müslümanlığı arasında bir ilişki kurulmamıştır. Hatta onun simyaya düşkün oluşu gibi Ermeni, Yahudi, Rum milletinden bu derde düçar olan örnekler de vermiştir. Bu konu karşısında farklı milletlerin benzer tepkilerini vermiş ve hepsini eleştirmiştir.

Genelevden kurtardıklarından Mariçya isimli kadın, hikâyesini anlatırken kardeşi Nikalous'un yanında çalıştığı Midillili Hakkı Bey isimli meşhur Müslümandan bahseder. Hakkı Bey kardeşine evladı gibi davranmış, hatta ehl-i ırz olduğundan onu harem dairesinin başına vekil tayin etmiştir⁶³.

Sakız Adası'ndan getirilen Kirukula'yı satın alıp oğluyla evlendirmeyi düşünen Kulalı Veli Ağa yine Kulalı Hacı Mihail'in dostudur. "Pek teklifsiz bir ilişkileri"⁶⁴ vardır. Hacı Mihail'e, oğlunu bir gâvurla evlendirip "ipek gibi silsilenize gâvur kanı karıştırmanın ne âlemi var" der. Bunu kendisini kurtarmak için yaptığını söylese de sözlerinde alaycılık vardır. Veli Ağa kendi oğluyla evlendirmekten vaz geçmiş olsa da onu bir Müslümanla evlendirerek "bâtıllıktan kurtarıp" sevaba girmek ister. Dostunun böyle bir şey söylemesine kızar çünkü o halktan birisi değildir. İslamiyet'le ilgili bilgiler verdiği Veli Ağa ona camide hutbe verecek adam olduğunu ancak gâvur kaldığını söyler ve dostunun gâvur kalmasına gönlü razı gelmediği için Hacı Mihail'e günde üç kere tebliğ yapmaya karar verir. Mihail'in ezan okunan memleketlerde İslam'a

62 Misailidis, *a.g.e.*, s. 787.

63 Misailidis, *a.g.e.*, s. 212.

64 Misailidis, *a.g.e.*, s. 281.

davet etmenin caiz olmadığını söylemesi ve hangi mezhebin doğru olduğunu yalnız tanrının bilebileceğini söylemesi Veli Efendi'yi ikna eder ve kızı Hacı Mihail'e teslim eder.

D. Evangelinos Misailidis'in *Temaşa-i Dünya'sının Ahmet Mithat Efendi'nin *Letâif-i Rivâyât'*ına etkileri*

Bu kısımda, Evangelinos'un Ahmet Mithat Efendi üzerinde var olduğunu düşündüğümüz etki, ele aldıkları konular ve bu konuların ele alınış tarzındaki benzerlikler bağlamında ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Aynı dönemlerde eserlerini kaleme alan, iki yazar ve gazeteci, Evangelinos Misailidis ve Ahmet Mithat Efendi'nin müslim-gayrimüslim ilişkilerinde çoğu defa aynı şeyleri -hatta bunları aynı şekillerde- ifade ettiklerini görüyoruz.

Temaşa-i Dünya'da Evangelinos Misailidis'in uzunca bir bölüm ayırdığı, on ayrı kıza hikâyelerini anlattığı fuhuş meselesinde Ahmet Mithat Efendi ile aynı şeyleri ifade etmektedirler. *Henüz On Yedi Yaşında* adlı romanında roman kahramanları Ahmet ve Hulusi Efendiler bu konuyu aralarında konuşurlarken Ahmet Efendi, "Bizde İslam'da olsun Hıristiyan'da olsun an-asıl bu adet-i habisenin mevcut olmadığına ve mücerret Avrupalılar ile beraber memleketimize girdiğine şüphe"⁶⁵ etmez. Favini de karnavala katıldıkları bir akşam arkadaşlarıyla geneleve gider. O da, " Bu hal-ler de Avrupa medeniyetinden sirayet etme bir uyuzluktur. Allah düşman başına dahi vermesin,"⁶⁶ der. Bu yoldan para kazananlar "bir takım mezmum âdemler ve bir takım mezmume hatunlar bu yolu kendilerine meslek ve kesb köşesi" edinmişlerdir. Favini, kızların bu yola düşme sebeplerinin başında Hıristiyanlardaki "drachoma" yani çeyiz âdeti olduğunu söyler. Bu adetle kızlar kocalarını satın almak zorunda kalırlar, paraları olmayanların sonu pekiyi olmaz. Kızlardan kimisi bu adet yüzünden çaresizlikten fena yollara saparlar. Hulusi Efendi de Favini ile aynı fikirdedir: "Bu ha-

65 Ahmet Mithat Efendi, *Henüz On Yedi Yaşında*, İstanbul 1298/1881, s. 113-114, Fazıl Gökçek, *Osmanlı Kapısında Büyüme*, İletişim Yayınları, 2006, İstanbul (kitabından atıfla) s. 44.

66 Anhegger-Günyol *a.g.e.*, s. 156.

beseti bir kesb ü kâr ittihaz edenler ise her biri bir memleketten... erzel kadınlardan ibaret"⁶⁷tir ve fuşşun gayrimüslimler arasında yayılmasının sebebi "kızların kocaya verilmesi hususunda muhtaç görüldükleri drahoma meselesidir. Bir kız kocasını adeta satın almalıdır... işte drahoması olmayan kızlar bi'l-mecburiye gayr-i meşru yollarda taharri-i huzuzata mecbur olurlar."⁶⁸ Her iki yazar da aynı çözüm yolunu önerirler: Patriklerin bu adeti feshetmesi.

Yunanistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra oraya yaşamaya giden Favini her ne kadar bu durumdan mutluluk duysa da onların davranışlarının sebebini Tanzimat'ın tadını almayışlarına, Devlet-i Âliyye'deki özgürlüklerin farkına varamayışlarına yorar. İnsanların maddi olarak zorlandıklarını, etraflarını Yunanlılardan çok sair Avrupa devletlerinin çevirip yönettiğini söyler⁶⁹. Ahmet Mithat Efendi ise *Arnavutlar-Solyotlar* adlı romanında -bu konuya *Temaşa-i Dünya*'da da geniş yer verilir- Osmanlı yönetimindeki Rumların daha rahat olduklarını, yeni bir devlet olan Yunanistan'ın devlet kurumları daha oturmamışken Osmanlı bayrağı altındaki bütün milletlerin benzerine ancak Amerika'da rastlanabilecek bir kardeşlikle yüzyıllardır birbirlerine bağlı olduklarını söyler⁷⁰. Elbette bunu söyleyen yazarın Osmanlılık düşüncesinin savunucusu olduğunu unutmamak gerekir.

Evangelinos Misailidis'in romanında sıkça İslam dini hakkında hem Müslümanlara hem gayrimüslimlere uzun uzun bilgiler verir⁷¹. Bunu Tanzimat'tan sonra gayrimüslimlerle Müslümanların değişen ilişkilerine ve İslamiyet'le ilgili sahip oldukları eksik ve yanlış bilgileri değiştirmeye çalışmasına bağlayabiliriz. Ahmet Mithat Efendi'nin *Henüz On Yedi Yaşında* romanında gayrimüslim olan Kayopi, Müslüman olan Yümni Bey'le dinini değiştirmeden evlenmiş olmasına rağmen Rum cemaati tarafından dışlanır, cemaat onu dinine, milletine ihanet etmiş birisi gibi görür. Bu du-

67 Gökçek, *a.g.e.*, s. 45.

68 Gökçek, *a.g.e.*, s. 45.

69 Anhegger-Günyol, *a.g.e.*, s. 792.

70 Gökçek, *a.g.e.*, s. 75.

71 Anhegger-Günyol, *a.g.e.*, s. 128, 282 vb.

rum, Rum cemaatinin bu konudaki cehaletinin hikâyesini dinleyen Ahmet Efendi tarafından genç kızın fahişeliğe sürüklenmesinin sebebi olarak yorumlanır⁷².

Sonuç

Karamanlı Evangelinos Misailidis'in Tanzimat'ın ilanından sonra yazmış olduğu eserinde, roman kahramanı Favini vasıtasıyla Osmanlı'nın farklı milletlerden, farklı mesleklerden, farklı toplumsal statülerden vatandaşlara yer verilir. Bu sebeple *Temaşa-i Dünya*, dönemin sosyolojik bakımından incelenmesine yardımcı olması ve azınlık konumundaki Rum bir yazarın hatta Karamanlı bir yazarın kaleme almış olması, Müslüman yazarların romanları dışında döneme dair farklı bir bakış açısı sunuyor olması hasebiyle oldukça önemli bir eser ve kaynaktır.

Roman kahramanının karşılaştığı farklı sosyal statülere sahip Müslüman tiplerinin genellikle olumlu çizildiğini söyleyebiliriz. Özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra tanıdığı kişiler olumlu tiplerdir. Ayrıca yazar, ele aldığı konulara hususunda fikrini belirtirken Müslümanlar hakkında, adaletli olmaları, merhametli olmaları, sözlerinin erleri olmaları ve aile yaşantılarına dair düşüncelerini dile getirir. Hatta haremlik-selamlık gibi yaşam tarzı ile ilgili konularda Müslümanların adetlerini beğenir ve örnek alınması gerektiğini söyler. Müslümanlarla Rumlar arasında dostluk ilişkisinin vurgulanması da bu konu da önemlidir.

Bunun yanında, olumsuz olarak çizilen tipler, gayrimüslimlere kötü davranan, yalnızca onlara değil Müslüman halka da haksızlıklar yapanlardır. Bunlar genelde Yeniçeriler ve görevlerini suiistimal eden hâkimler/kadılarıdır. Ama bu tipler, Tanzimat sonrasının gayrimüslimler için ne kadar değiştiğini göstermek, bu tezini desteklemek için verilmiş örnekler gibi gözükmemektedir.

Müslümanları, özellikle Tanzimat sonrasında karşılaştığı ve dönemin zihniyetine sahip Müslümanları, olumlu tipler olarak göstermesine rağmen, Favini'nin "düşmanımız yalnız Türkler olsa..." ifadesini kullanması oldukça ilginçtir.

72 Gökçek, *a.g.e.*, s.43.

Kaynakça

- Andı, Fatih, "Roman okumak muzır mıdır?", *Dergâh*, 1992, 3/34, s.3-5
- Anhegger, Robert, "Evangelinos Misailidis ve Türkçe Konuşan Dindaşları", *Tarih ve Toplum*, 9/51 s. 73-75
- Balta, Evagelia, "Ottoman Evidence About The Greek and Karamanlı Editions of Evangelinos Misailidis", *Osmanlı Araştırmaları XXXIV*, s.49-71, İstanbul 2009
-, *Gerçi Rum İsek de Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016
- Gökalp, G. Gonca "Osmanlı Dönemi Türk Romanının Başlangıcında Beş Eser", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1999, sayı:16, s. 188-191.
- Gökçek, Fazıl, *Osmanlı Kapısında Büyümek*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Kut, Turgut, "Temaşa-i Dünya Cefakâr u Cefakeş'in yazarı Evangelinos Misailidis Efendi", *Tarih ve Toplum*, 8/48, s. 22-26.
- Misailidis, Evangelinos, *Seyreyle Dünyayı - Temaşa-i Dünya ve Cefakâr ü Cefakeş* (editörler: Robert Anhegger-Vedat Günyol) Cem Yayınevi, İstanbul 1986.
- Yesari, Mahmut, *Bir Namus Meselesi*, İstos Yayınları, İstanbul 2016